

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE TERMINOLOGICAL SYSTEM AS AN
OBJECT OF RESEARCH IN LINGUISTICS

TERMINOLOGIK TIZIMNING TILSHUNOSLIKDA TADQIQOT OBYEKTI
SIFATIDAGI NAZARIY ASOSLARI

Soataliyev Alisher Adhamjonovich

Namangan State University

faculty of World languages

Phone: +998972301231

mr.alishers1990@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada terminologik tizimning tilshunoslikdagi nazariy asoslari hamda uning tadqiqot obyekt sifatidagi ahamiyati yoritiladi. Terminologik tizim muayyan fan, kasb yoki faoliyat sohasiga oid maxsus tushunchalarni ifodalovchi til birliklari majmui sifatida tavsiflanadi. Tadqiqotda terminologik birliklarning struktur, semantik, funksional va sotsiolingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Shuningdek, sport terminologiyasi zamonaviy terminologik tizimning faol qatlami sifatida ko'rib chiqiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, terminologik tizim til taraqqiyoti, ilmiy tafakkur va professional kommunikatsiyada muhim o'rin egallaydi.

Kalit so'zlar: terminologiya, terminologik tizim, tilshunoslik, leksik tizim, sport terminlari, semantika, maxsus leksika.

Annotation (in English): This article examines the theoretical foundations of the terminological system in linguistics and its significance as an object of research. A terminological system is defined as a set of linguistic units expressing specialized concepts related to a particular science, profession, or field of activity. The study analyzes the structural, semantic, functional, and sociolinguistic features of terminological units. In addition, sports terminology is considered as an active layer of the modern terminological system. The results show that the terminological system occupies an important place in language development, scientific thinking, and professional communication.

Keywords: terminology, terminological system, linguistics, lexical system, sports terms, semantics, specialized vocabulary.

Аннотация (на русском языке): В данной статье рассматриваются теоретические основы терминологической системы в языкознании и её значение как объекта исследования. Терминологическая система определяется как совокупность языковых единиц, выражающих специальные понятия, относящиеся к определённой науке, профессии или сфере деятельности. В исследовании анализируются структурные, семантические, функциональные и социолингвистические особенности терминологических единиц. Кроме того, спортивная терминология рассматривается как активный слой современной терминологической системы. Результаты показывают, что терминологическая система занимает важное место в развитии языка, научном мышлении и профессиональной коммуникации.

Ключевые слова: терминология, терминологическая система, языкознание, лексическая система, спортивные термины, семантика, специальная лексика.

Kirish

Tilshunoslik fanida terminologik tizim muhim tadqiqot obyektlaridan biri hisoblanadi. Har bir fan, texnika yoki kasbiy faoliyat sohasi o'ziga xos tushunchalar tizimiga ega bo'lib, mazkur tushunchalar maxsus til birliklari – terminlar orqali ifodalanadi. Terminlar umumxalq leksikasidan aniqligi, barqarorligi va muayyan soha doirasida qo'llanishi bilan farqlanadi¹. Shu jihatdan terminlar nafaqat tilning lug'aviy boyligini oshiradi, balki ilmiy bilimlarni tartibga solish, tushunchalarni aniq nomlash va kasbiy muloqotni samarali tashkil etishda ham muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

Terminologik tizim har qanday tilning tarkibiy qismi sifatida doimiy ravishda rivojlanib boradi. Jamiyat taraqqiyoti, ilm-fan yutuqlari, yangi texnologiyalarning paydo bo'lishi hamda ijtimoiy ehtiyojlarning ortishi natijasida yangi terminlarga talab yuzaga keladi. Natijada mavjud terminlar boyiydi, ayrimlari iste'moldan chiqadi, ba'zilar esa yangi ma'no kasb etadi. Bu holat terminologik tizimning dinamik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi.

Hozirgi davrda fan-texnika taraqqiyoti, globallashtirish jarayoni hamda xalqaro axborot almashinuvi terminologik tizimlarning rivojlanishiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, sport sohasi jadal rivojlanayotgan yo'nalishlardan biri bo'lib, undagi terminlar ommaviy axborot vositalari, tarjima amaliyoti va kundalik nutqda keng qo'llanilmoqda². Sport musobaqalarining xalqaro miqyosda o'tkazilishi, translyatsiyalar, internet tarmoqlari va ijtimoiy media platformalarining kengayishi sport terminlarining turli tillarga tez kirib borishiga sabab bo'lmoqda. Natijada sport terminologiyasi bugungi kunda eng faol va sarmahsul terminologik qatlamlardan biriga aylangan. Shuningdek, terminologik tizimni o'rganish til me'yorlari va milliy til siyosati nuqtai nazaridan ham muhimdir. Chet tillardan kirib kelayotgan terminlarni milliy til me'yorlariga moslashtirish, ularga muqobil variantlar yaratish yoki asl shaklida qo'llash masalalari tilshunoslar oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir. Bu jarayon ayniqsa sport, iqtisodiyot, axborot texnologiyalari va tibbiyot sohalarida yaqqol namoyon bo'ladi.

Terminologik tizimni tadqiq etish nazariy jihatdan ham katta ahamiyatga ega. Chunki terminlar til va tafakkur o'rtasidagi munosabatni aks ettiradi, inson bilimining konseptual tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Har bir termin muayyan ilmiy tushunchaning til vositasidagi ifodasi bo'lib, u mantiqiy tafakkur va kommunikativ ehtiyoj bilan chambarchas bog'liqdir.

Shu sababli terminologik tizimni tilshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish nazariy va amaliy jihatdan dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Terminologiyani tadqiq qilish orqali maxsus leksikaning shakllanish qonuniyatlari, semantik taraqqiyoti, qo'llanish doirasi hamda turli tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir jarayonlarini chuqurroq anglash mumkin. Bu esa zamonaviy tilshunoslik taraqqiyoti uchun muhim ilmiy asos yaratadi.

Tadqiqot metodlari

Mazkur tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy, semantik hamda sistem-struktur metodlardan foydalanildi. Ushbu metodlar terminologik tizimning nazariy va amaliy jihatlarini har tomonlama yoritish imkonini berdi. Tavsifiy metod yordamida terminologik birliklarning umumiy xususiyatlari, ularning til tizimidagi o'rni hamda qo'llanish doirasi izohlandi. Mazkur metod terminlarning shakli va mazmuniy belgilarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi.

Qiyosiy metod asosida sport terminlarining boshqa soha terminlari bilan o'xshash va farqli jihatlari tahlil qilindi. Shuningdek, ayrim sport terminlarining milliy va xalqaro variantlari o'zaro

¹ Reformatsky, Alexander A.. *Tilshunoslikka kirish*. Moskva: Prosveshchenie, 1967. – B. 112.

² Lotte, Dmitry S.. *Ilmiy-texnik terminologiya asoslari*. Moskva: Nauka, 1961. – B. 54.

taqqoslanib, ularning tilga moslashish xususiyatlari o'rganildi. Bu metod terminlarning universallik va milliylik belgilarini aniqlashga xizmat qildi.

Semantik metod orqali terminlarning ma'no tuzilishi, ko'p ma'nolilik, sinonimiya, antonimiya va terminlararo semantik munosabatlar tadqiq etildi. Ayniqsa, sport terminlarining ayrim hollarda umumxalq leksikasi bilan kesishuvchi ma'nolari hamda maxsus sohaga xos ma'nolari tahlil qilindi. Bu esa terminlarning mazmuniy xususiyatlarini chuqurroq ochib berishga yordam berdi.

Sistem-struktur metod asosida terminologik tizim yagona butunlik sifatida ko'rib chiqildi. Unda terminlarning o'zaro bog'liqligi, ierarxik munosabatlari, guruhlariga bo'linishi hamda ma'lum mavzuiy maydonlar asosida tashkil topishi o'rganildi. Sport terminlari misolida musobaqa jarayoni, hakamlilik, sport jihozlari, o'yin qoidalari va natijalarni ifodalovchi terminlar alohida leksik guruhlar sifatida tahlil qilindi. Shuningdek, terminologik tizimga oid ilmiy manbalar, lug'atlar, ilmiy maqolalar va sohaviy adabiyotlar tahlil qilinib, ulardagi nazariy qarashlar umumlashtirildi. Natijada sport terminologiyasining maxsus leksika sifatidagi tizimlilik, shakllanish manbalari va kommunikativ ahamiyati yoritildi.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, terminologik tizim tilning alohida leksik qatlami bo'lib, u muayyan sohaning konseptual modelini aks ettiradi. Ya'ni, har bir terminologik tizim muayyan fan yoki faoliyat sohasi doirasidagi tushunchalar, jarayonlar, hodisalar va predmetlarning til vositasida tartibli ifodasini tashkil etadi. Shu sababli terminologik tizim oddiy lug'aviy birliklar yig'indisi emas, balki ichki qonuniyatlarga ega bo'lgan maxsus leksik tizim sifatida namoyon bo'ladi.

Terminologik tizimning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

1. **Aniqlik** – termin bitta tushunchani ifodalaydi va imkon qadar ikki xil talqinga yo'l qo'ymaydi;
2. **Tizimlilik** – terminlar o'zaro semantik va struktur bog'liqlikda bo'ladi, ya'ni ular yagona tushunchalar tizimini hosil qiladi;
3. **Qisqalik** – termin imkon qadar ixcham, sodda va qulay shaklda ifodalanadi;
4. **Barqarorlik** – ma'lum davr mobaynida bir xil ma'noda qo'llanadi hamda tez-tez o'zgarib ketmaydi;
5. **Normativlik** – ilmiy va rasmiy nutqda me'yoriy birlik sifatida qo'llanadi³.

Mazkur belgilar terminlarni umumxalq leksikadan ajratib turadi hamda ularning maxsus kommunikativ vazifasini belgilaydi. Terminologik birliklar fan taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liq bo'lib, yangi ilmiy yutuqlar natijasida boyib boradi.

Tilshunoslikda terminologiya bir necha yo'nalishlarda o'rganiladi. Struktur jihatdan terminlarning yasash usullari, grammatik tuzilishi, sodda, qo'shma va birikmali shakllari tadqiq etiladi. Semantik jihatdan esa terminlarning ma'no xususiyatlari, sinonimiya, polisemiya, omonimiya kabi hodisalar tahlil qilinadi. Funktsional jihatdan terminlarning ilmiy, rasmiy va ommaviy nutqda qo'llanish darajasi, kommunikativ samaradorligi o'rganiladi. Sotsiolingvistik jihatdan esa terminlarning xalqaro almashinuvi, boshqa tillardan o'zlashuvi hamda milliylashuv jarayonlari tahlil etiladi.

Sport terminologiyasi ham terminologik tizimning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Unga *gol*, *penalti*, *ofsayd*, *hakam*, *champion*, *rekord* kabi birliklar kiradi. Mazkur terminlar sport musobaqalari, sharhlar, ommaviy axborot vositalari va kundalik muloqotda faol qo'llanadi. Ularning aksariyati xalqaro xarakterga ega bo'lib, turli tillarga moslashgan holda kirib borgan⁴.

³ Danilenko, Valeriya P.. *Rus terminologiyasi*. Moskva: Nauka, 1977. – B. 37

⁴ Crystal, David. *Til ensiklopediyasi*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – B. 298

Bugungi kunda sport terminologiyasi jadal rivojlanayotgan qatlamlardan biri sanaladi. Yangi texnologiyalar, musobaqa qoidalarining takomillashuvi hamda xalqaro sport aloqalari natijasida *VAR*, *doping nazorati*, *fair play*, *transfer*, *ranking* kabi yangi birliklar keng iste'molga kirib kelmoqda. Bu esa sport terminologiyasining doimiy ravishda boyib borayotgan dinamik tizim ekanligini ko'rsatadi.

Muhokama

Terminologik tizimni o'rganish til va tafakkur munosabatini anglashda muhim ahamiyatga ega. Chunki terminlar insonning ilmiy bilimlarini tartibga soladi, tushunchalarni aniq nomlaydi va kasbiy kommunikatsiyani yengillashtiradi. Har bir ilmiy tushuncha, jarayon yoki hodisa til vositasida termin orqali ifodalanadi. Shu bois terminlar nafaqat lug'aviy birlik, balki inson tafakkurining mantiqiy mahsuli sifatida ham namoyon bo'ladi. Terminologik tizimni tadqiq etish orqali ma'lum bir sohaning konseptual tuzilishi, bilimlar tizimi va tafakkur jarayonlari haqida muhim xulosalar chiqarish mumkin.

Bundan tashqari, terminlar ilmiy axborotni qisqa, aniq va tushunarli shaklda yetkazishga xizmat qiladi. Agar maxsus tushunchalar uchun yagona va me'yoriy bo'lgan terminlar bo'lmasa, ilmiy muloqotda chalkashlik va noaniqlik yuzaga kelishi mumkin. Shu sababli terminologik tizim fan taraqqiyoti va professional aloqalarning muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Sport terminologiyasi ayniqsa dinamik tizim hisoblanadi. Yangi sport turlari, texnologiyalar va musobaqa qoidalari natijasida yangi terminlar paydo bo'lmoqda. Masalan, *VAR*, *doping nazorati*, *fair play*, *e-sport* kabi birliklar zamonaviy sport leksikasiga kirib kelgan⁵. Ushbu terminlar sport sohasining global rivojlanishi, xalqaro musobaqalarning ko'payishi va raqamli texnologiyalarning keng qo'llanishi bilan chambarchas bog'liqdir.

Sport terminologiyasining dinamikligi shundaki, unda mavjud terminlar ham yangi mazmun kasb etishi mumkin. Masalan, ayrim terminlar dastlab tor doirada qo'llanilgan bo'lsa, keyinchalik ommaviy axborot vositalari orqali keng iste'molga kirib bormoqda. Bu holat sport terminlarining umumxalq leksikasiga yaqinlashib borayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, terminologik tizim tarjimashunoslik bilan ham uzviy bog'liqdir. Bir tildagi terminni boshqa tilga to'g'ri va adekvat tarjima qilish xalqaro kommunikatsiyada katta ahamiyat kasb etadi. Xususan, sport sharhlari, xalqaro musobaqalar, rasmiy hujjatlar va ilmiy maqolalarda terminlarning aniq tarjimasini zarur hisoblanadi. Aks holda mazmuniy xatoliklar yoki noto'g'ri talqinlar yuzaga kelishi mumkin.

Tarjima jarayonida ayrim terminlar to'liq ekvivalentga ega bo'lmasligi mumkin. Bunday holatda transliteratsiya, izohli tarjima yoki muqobil termin yaratish usullaridan foydalaniladi. Demak, terminologik tizimni o'rganish nafaqat tilshunoslik uchun, balki tarjimashunoslik, xalqaro aloqalar va kasbiy kommunikatsiya uchun ham katta nazariy hamda amaliy ahamiyatga egadir.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, terminologik tizim tilshunoslikda muhim tadqiqot obyekti bo'lib, u maxsus sohalarning til vositasida ifodalangan tushunchalar tizimini tashkil etadi. Terminologik birliklar aniqlik, tizimlilik va kommunikativ samaradorlik xususiyatlariga ega. Sport terminologiyasi esa zamonaviy terminologik tizimlarning eng faol va rivojlanayotgan qatlamlaridan biridir. Shu bois sport terminlarini lingvistik jihatdan tadqiq etish terminologiya nazariyasini boyitadi hamda amaliy jihatdan muhim natijalar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Reformatsky, Alexander A.. *Tilshunoslikka kirish*. Moskva: Prosveshchenie, 1967. – B. 112.

2. Lotte, Dmitry S.. *Ilmiy-texnik terminologiya asoslari*. Moskva: Nauka, 1961. – B. 54.
3. Danilenko, Valeriya P.. *Rus terminologiyasi*. Moskva: Nauka, 1977. – B. 37.
4. Crystal, David. *Til ensiklopediyasi*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – B. 298.

